

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA PUNKTUATSIYA NORMALARINING SHAKLLANISHI: TARIXIY, NAZARIY VA FUNKSIONAL TAHLIL

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya kafedrası o'qituvchisi

Shoniyoza Gulshoda Baxromovna

Shoniyozagulshoda@gmail.com

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Rasulova Dilorom Tolib qizi

diloromrasulova383@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek tilida punktuatsiya normalarining shakllanishi tarixiy-lisoniy, nazariy va funksional jihatdan kompleks tahlil qilinadi. O'zbek yozuvi taraqqiyotining arab, lotin va kirill grafikasi davrlaridagi tinish belgilarining qo'llanish xususiyatlari yoritiladi hamda ularning normativlashuv bosqichlari aniqlanadi. Punktuatsiya tizimining shakllanishida grammatik, intonatsion va mantiqiy-semantik tamoyillarning o'zaro aloqasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy yozma nutqda uchrayotgan punktuatsion og'ishlar misollar bilan ko'rsatilib, ularning sabablari va bartaraf etish yo'llari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida punktuatsiya me'yorlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: punktuatsiya, tinish belgilari, normativlik, sintaktik tamoyil, intonatsiya, yozuv islohoti, o'zbek adabiy tili, qo'shma gap.

Abstract

This article provides a comprehensive historical, theoretical, and functional analysis of the formation of punctuation norms in the modern Uzbek language. The study examines the use of punctuation marks during the Arabic, Latin, and Cyrillic

script periods and identifies the stages of their codification. The interaction of grammatical, intonational, and logical-semantic principles in shaping the punctuation system is analyzed. The paper also illustrates common punctuation deviations in contemporary written Uzbek and proposes recommendations for improving normative usage. The findings contribute to the theoretical development and standardization of Uzbek punctuation.

Keywords: punctuation, punctuation marks, normativity, syntactic principle, intonation, script reform, Uzbek literary language, complex sentence.

1. Kirish

Til tizimida yozma nutqning shakllanishi va me'yorlashuvi ijtimoiy-madaniy taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq. Yozma nutqning aniqligi va mantiqiy izchilligi esa, avvalo, punktuatsiya vositalari orqali ta'minlanadi. Punktuatsiya — bu tinish belgilarining qo'llanish qoidalari majmui bo'lib, u yozma nutqning sintaktik tuzilishini, mazmuniy bo'linishini hamda intonatsion xususiyatlarini aks ettiradi.

O'zbek tilshunosligida punktuatsiya masalalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ilmiy asosda tadqiq etila boshlandi. Xususan, Abdug'ani G'ulomov o'z tadqiqotlarida o'zbek punktuatsiyasining nazariy asoslarini ishlab chiqdi va uning grammatik tabiatini asoslab berdi [1]. Abduvali Madvaliyev hamda Rahmatulla Qo'ng'urov tomonidan yaratilgan ishlarda esa punktuatsiya masalalari sintaksis bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilindi [2; 3]. Ayniqsa, O'zbek tili punktuatsiyasi asari o'zbek tilida tinish belgilarining qo'llanish me'yorlarini ilmiy jihatdan tizimlashtirgan muhim manbadir [1].

Mazkur tadqiqotning maqsadi — zamonaviy o'zbek tilida punktuatsiya normalarining shakllanish omillarini aniqlash, ularning nazariy asoslarini ochib berish va amaliy qo'llanishini dalillar asosida tahlil qilishdan iborat.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- 1) **Tarixiy-qiyosiy metod** — yozuv tizimlari almashinuvi jarayonida punktuatsiya vositalarining o'zgarishini aniqlashda;
- 2) **Tavsifiy metod** — zamonaviy punktuatsiya me'yorlarini izohlashda;
- 3) **Struktur-semantik tahlil** — tinish belgilarining gap tarkibidagi vazifasini belgilashda;
- 4) **Manbashunoslik tahlili** — ilmiy adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirishda.

Empirik material sifatida zamonaviy badiiy asarlar, publitsistik matnlar, darsliklar va amaldagi imlo qoidalari olindi [4].

3. Natijalar

3.1. Punktuatsiya normalarining tarixiy shakllanish bosqichlari

O'zbek yozuvi tarixida arab grafikasi davrida tinish belgilarining qat'iy tizimi mavjud bo'lmagan. Matn mazmuni ko'proq sintaktik parallelizm va kontekst asosida anglashilgan. Jadid matbuoti rivoji bilan nuqta, vergul, so'roq va undov belgilarining faol qo'llanilishi kuzatildi.

1929-yilda lotin yozuviga o'tish va 1940-yilda kirill yozuviga o'tish jarayonlari punktuatsiya tizimini rus tilshunosligi an'analari asosida normativlashtirdi. Bu davrda tinish belgilarining qo'llanishi grammatik tamoyilga tayanib izohlandi [1].

1993-yildan boshlab lotin yozuviga qaytilishi punktuatsiya tizimiga tub o'zgarish kiritmadi, ammo grafik shakllanish va matn dizayni bilan bog'liq ayrim texnik masalalarni yuzaga chiqardi [4].

3.2. Punktuatsiya tamoyillari va ularning o'zaro munosabati

Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi uch asosiy tamoyilga asoslanadi:

1. Grammatik (sintaktik) tamoyil

Bu tamoyilga ko'ra, tinish belgilarining qo'llanishi gapning grammatik tuzilishiga bog'liq bo'ladi. Masalan:

Agar jamiyatda ilm rivojlansa, taraqqiyot tezlashadi.

Bu yerda ergash gapdan keyin vergul qo'yilishi sintaktik chegarani bildiradi [2].

2. Intonatsion tamoyil

Og'zaki nutqdagi pauza va ohang yozma nutqda tinish belgilar orqali ifodalanadi:

Vatan — muqaddas.

Tire bu yerda mantiqiy urg'uni kuchaytiradi.

3. Mantiqiy-semantik tamoyil

Fikrning mazmuniy bo'linishi asosida tinish belgisi qo'yiladi:

U ko'p o'qidi, lekin natija kutilganidek bo'lmadi.

Vergul qarama-qarshilik munosabatini ifodalaydi [3].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek punktuatsiyasida grammatik tamoyil yetakchi o'rinda turadi, biroq intonatsion va mantiqiy omillar yordamchi vazifani bajaradi.

3.3. Qo'shma gaplarda punktuatsiya masalalari

Qo'shma gaplar punktuatsiya tizimining eng murakkab sohasidir. Masalan:

U keladi, biz esa kutamiz.

U keladi; biz esa kutamiz.

Birinchi holatda oddiy bog'lovchili qo'shma gap ifodalangan bo'lsa, ikkinchi variantda mazmuniy mustaqillik kuchliroq ifodalanadi. Nuqtali vergulning to'g'ri qo'llanishi yozma nutqning aniqligini ta'minlaydi [1].

3.4. Zamonaviy yozma nutqda kuzatilayotgan og'ishlar

Bugungi internet matnlarida quyidagi og'ishlar kuzatiladi:

- vergulning ortiqcha qo'llanishi;
- qo'shma gaplarda vergulning tushirib qoldirilishi;

- undov va so'roq belgilarining ko'paytirib yozilishi (!!!, ???).

Masalan:

Nima qilyapsan???

Normativ yozuvda esa bitta so'roq belgisi yetarli.

Bu holatlar punktuatsiya me'yorlarining kommunikativ soddalashtirilishi bilan bog'liq.

4. Muhokama

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, punktuatsiya me'yorlari sintaksis taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq [2; 5]. O'zbek tilida gap tuzilishining nisbatan erkinligi ba'zan tinish belgilarining qo'llanishida ikki xil variantni yuzaga keltiradi.

Masalan, izohlovchi bo'laklarni ajratishda vergul va tire o'rtasidagi tanlov muallifning uslubiy niyatiga bog'liq:

Alisher Navoiy, buyuk mutafakkir, o'z asarlari bilan jahonga tanildi.
Alisher Navoiy — buyuk mutafakkir — o'z asarlari bilan jahonga tanildi.

Har ikki variant grammatik jihatdan to'g'ri, ammo uslubiy rang-baranglikni ifodalaydi.

Zamonaviy davrda punktuatsiya masalalarini korpus lingvistikasi asosida o'rganish dolzarbdir. Bu yondashuv me'yoriy va real qo'llanish o'rtasidagi tafovutni aniqlash imkonini beradi.

5. Xulosa

Zamonaviy o'zbek tilida punktuatsiya normalari tarixiy taraqqiyot, yozuv islohotlari va ilmiy izlanishlar natijasida shakllangan barqaror tizimdir. Uning asosida grammatik tamoyil yetakchi o'rinda turadi, biroq intonatsion va mantiqiy-semantik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida:

- 1) punktuatsiya qoidalarini korpus asosida qayta ko'rib chiqish;
- 2) raqamli matnlardagi og'ishlarni tizimli tahlil qilish;
- 3) o'quv adabiyotlarida izohlarni chuqurlashtirish zarur.

Punktuatsiya yozma nutqning mantiqiy tuzilishini belgilovchi muhim lingvistik vosita sifatida o'zbek tilining normativ taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A. O'zbek tili punktuatsiyasi. – Toshkent: Fan, 1961.
2. Madvaliyev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
3. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. – Toshkent: Universitet, 1992.
4. O'zbek tilining imlo qoidalari. – Toshkent, 1995 (so'nggi tahrir).
5. Hozirgi o'zbek adabiy tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1975.
6. Bahriddinova B. Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi asoslari. T.: "Akademnashr" 2015.
7. G'ulomov A. O'zbek tili punktuatsiyasi. T.: "O'qituvchi" 1992.
8. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek tilida punktuatsiya. Toshkent. 1995.
9. Shoniyozova G. B. O'zbek punktuagrammalarining pragmatik aspektida o'rganilishi va uslubiy vazifa bajarish talqinlari // O'zbek filologiyasi: muammo va yechimlar respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — Toshkent: Anorbooks, 2023. — B. 36–39.
10. Shoniyozova G. B. Raqamli muloqotda tinish belgilarining pragmatik funksiyalari: Chat, sms va telegram diskursi tahlili. Modern education and development. 02.2026.

Muallifga bog'lanish uchun ma'lumotlar

Muallifning ismi, sharifi	Elektron pochtasi	Telefon raqami

Shoniyazova Gulshoda Baxromovna	<u>Shoniyozovagulshoda@gmail.com</u>	91 947 00 77
Rasulova Dilorom Tolib qizi	diloromrasulova383@gmail.com	97 293 46 06